

IRENA ROLSKA

FERULA ŚWIĘTEGO PAPIEŻA PAWŁA VI
– INNOWACJA I SYMBOL TRADYCJI

Z postacią świętego papieża Jana Pawła II nieodłącznie kojarzy się trzymany przez Niego papieski krzyż (il.1), gdy tymczasem ten symbol władzy papieskiej przejął po swoich wielkich poprzednikach na Stolicy Apostolskiej.

Pontyfikat św. Pawła VI, trwający przez piętnaście lat (1963-1978), był zdeterminowany realizacją postanowień Soboru Watykańskiego II (1962-1965). Wśród wielu tematów poruszonych podczas obrad soboru rozpatrywane były zagadnienia dotyczące sztuki. Uczestnicy soboru dostrzegli, że sztuka współczesna jest coraz mniej związana i przeznaczona dla Kościoła. Ten rozłam między sztuką a Kościołem doskonale widział papież Paweł VI, znakomity znawca i mecenas sztuki. Ojciec święty pragnął, by współczesna sztuka otworzyła się na nową, posoborową epokę w dziejach Kościoła. 7 maja 1964 roku w Kaplicy Sykstyńskiej zwracał się do artystów:

... Kościół potrzebuje was. Nasza postęga wymaga waszej współpracy, bo, jak wiecie, polega ona na głoszeniu i przybliżaniu umysłom i sercom świata ducha, świata tego, co niewidzialne i czego nie można nazwać. Wy umiecie znaleźć formy przystępne i zrozumiałe dla rzeczy niewidzialnych – to wasz zawód i wasze powołanie. Wasza sztuka polega właśnie na porywaniu skarbów ze świata ducha i przyodziewaniu ich w słowa, barwy, formy – w dostępność dla ludzi. ... Wy macie jeszcze ten przywilej, że możecie w samym akcie, w którym czynicie świat ducha przystępnym i zrozumiałym, zachować jego niewysłowioną, jego transcendencję, jego tajemnicę oraz konieczność dochodzenia do niego z łatwością i równocześnie z wysiłkiem. ... Trzeba przywrócić przyjaźń pomiędzy Kościołem i artystami. ... Opuściliście nas trochę, odeszliście daleko pić z innych źródeł, szukać – do czego zresztą mieliście prawo – wyrazu dla innych rzeczy, już nie naszych ... („Paweł VI do artystów” 1425).

Te ważne słowa papieża Pawła VI były zapowiedzią zmian w relacjach między Kościołem i artystami.

Postanowienia soborowe zapowiadały przeobrażanie Kościoła rzymskokatolickiego w różnych dziedzinach jego życia. Dla zrozumienia zmian, a zwłaszcza ukazania wielkiej wagi posłannictwa ewangelicznego potrzebna była sztuka – sztuka współczesna. Paweł VI, zwracając się do artystów, przyznawał:

Nie pokazaliśmy wam naszych spraw, nie wprowadziliśmy was w miejsce święte, gdzie tajemnice Boga budzą w sercu ludzkim radość, nadzieję i upojenie. ... Tak, język wasz był uległy naszemu światu, ale skrępowany, wymuszony, niezdolny do odnalezienia swojego wolnego słowa. Czuliśmy wówczas niepełność tego wyrazu artystycznego. I – uczynimy dzisiaj pełne confiteor, przynajmniej tu obchodziliśmy się z wami bardzo źle, uciekliśmy się do surogatów, do „oleodruków”, do sztuki o małej wartości i o nikłych zaletach. Co prawda, na nasze usprawiedliwienie, nie było wtedy sposobu, aby uzyskać dzieła wielkie, nowe i godne podziwu. Zapusciliśmy się i my w kręte zaułki, gdzie źle się służyło sztuce, pięknu oraz – co jest dla nas gorsze – kultowi Boga („Paweł VI do artystów” 1426).

Papieski mecenas i patronat nad sztuką współczesną miał odbudować zerwane więzy między Kościołem a artystami. Także II Sobór Watykański, jako pierwszy sobór powszechny, wypowiedział się w sprawie form artystycznych sztuki sakralnej.

Postawa św. Pawła VI, jego otwartość na sztukę nowoczesną sprawiła, że „wkroczyła” ona do Watykanu w postaci sali audiencyjnej nazwanej „Aulą Pawła VI”, zaprojektowanej przez znakomitego włoskiego architekta Pier Luigi Nerviego, z kompozycją rzeźbiarską „Zmartwychwstanie Chrystusa” autorstwa Pericle Fazziniego i witrażami Giovanniego Hejnalego. Papież Paweł VI również w swoich apartamentach gromadził obrazy oraz rzeźby współczesnych włoskich malarzy i rzeźbiarzy, a w roku 1973 z jego inicjatywy powstało w Watykanie Muzeum Sztuki Współczesnej.

Antonio Paolucci w katalogu wystawy zatytułowanej „Paweł VI i artyści”, otwartej w 16 października 2014 roku w Braccio di Carlo Magno, powołując się na cytowane powyżej wystąpienie, podkreślał, iż św. Paweł VI „... wypracował i przedstawił doktrynę estetyczną, która stanowi jedną z najwznioślejszych kart historii katolicyzmu XX w. Według Pawła VI artysta jest powołany do uwidoczniania, w pełni swojej wolności ekspresji, a także w wyrażaniu swej spontaniczności jako «twórca», to co transcendentne, niewyraźne, niewymowne” (Paolucci).

Wydarzenia artystyczne, i same dzieła sztuki, którym patronował Paweł VI, w pewnych środowiskach, zwłaszcza konserwatywnych, wywoływały nie tylko dyskusje nad współczesną sztuką religijną, ale i brak zgody na odejście artystów od przyjętych kanonów sztuki. Największy bodaj sprzeciw konserwatystów wywołała papieska ferula (Melloni).

Świadectwo używania feruli, prostej laski zwieńczonej krzyżem, znaku władzy religijnej papieża, sięga VII wieku. Przez stulecia, do początków jej udokumento-

wanego używania, ferula symbolizowała, zgodnie z teokratycznym orzeczeniem Innocentego III (pontyfikat 1198-1216), otrzymaną wprost od Boga władzę papieża. W okresie od IX do XVI wieku ferula była wręczana papieżowi podczas jego intryzacji oraz przy obejmowaniu w posiadanie przez ojca świętego bazyliki św. Jana na Lateranie. W późniejszych wiekach zaniechano tego zwyczaju, przywrócił go dopiero papież Paweł VI, a ferula miała być od tej pory znakiem pastoralnym (Stefański 147).

Paweł VI po raz pierwszy ukazał się z nową ferulą na Placu Świętego Piotra 8 grudnia 1965 roku, pod koniec obrad II Soboru Watykańskiego (il. 2). Nowa ferula miała stać się i stała się symbolem apostolskiego posłannictwa, ponownego rozumienia posługi Piotrowej – *crucix apostolicum* – papieżu Pawła VI, Jana Pawła I, a przez wiele lat Jana Pawła II.

Paweł VI zlecił wykonanie nowej feruli neapolitańskiemu rzeźbiarzowi Lello Scorzelliemu (1921-1997). Wydawałoby się, że forma papieskiej feruli, zwieńczona srebrnym krucyfiksem, nie może wzbudzać krytyki, a jednak tak się stało (Melloni). Gdy przyjrzymy się dokładnie feruli Pawła VI stwierdzimy, że została w niej zawarta niezwykła symbolika. Ferula wykonana przez Scorzellię jest nie tylko przykładem dzieła wykonanego przez współczesnego artystę, lecz także zawiera tradycyjne motywy przeniesione wprost z dawnej sztuki.

Scorzelli na feruli Pawła VI wyrzeźbił postać Chrystusa w dramatycznej pozie, o nienaturalnie wydłużonym ciele, z mocno wyciągniętymi, przybitymi do krzyża rękoma, z manierystycznie rozciągniętymi nogami, złamanymi w kolanach pod kątem prostym. Mimo frontalnego zakomponowania figury, wielowymiarowa postać Chrystusa miała być dobrze widoczna z różnych stron. Tak niezwykle dramatyczne, wprost dolorystyczne, oddanie ciała ukrzyżowanego Chrystusa na papieskiej feruli, dla konserwatystów było nie do przyjęcia. Według nich łamało bowiem przyjęty w sztuce kanon przedstawienia ukrzyżowanego Zbawiciela. W dziejach sztuki to właśnie wyobrażenie ukrzyżowanego Jezusa poddawane było szczególnemu opracowaniu Jego ludzkiego ciała. Przez wieki wpływ na ukształtowanie ciała Ukrzyżowanego miały nurty filozoficzne, religijne i estetyczne. Stworzony został kanon przedstawieniowy ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa, obecny w sztuce przez kolejne stulecia, aż do współczesności, a dzieło Scorzellięgo jakoby miało temu przeczyć.

Jednak układ wyciągniętych ramion Chrystusa na feruli Pawła VI w formie litery „V” to wprost nawiązanie do kompozycji krzyża widlastego – *crucifixus dolorosus* (krzyż bolesny) – znakomicie komponującego się z umęczoną, dynamiczną postacią Ukrzyżowanego, wyrzeźbioną przez Scorzellięgo. W literaturze poświęconej średniowiecznym krucyfiksom krzyż bolesny pojawia się w opracowaniach wielu badaczy. Szczególnie cenne są prace Gézy de Francovicha (143-263) i Pavla Kaliny (81-101). To właśnie ci autorzy wskazują na sztukę włoską jako na źródło powstania krucyfiksu bolesnego. Kalina podkreśla źródła i związki pojawienia się

tej kompozycji w sztuce europejskiej przede wszystkim z twórczością Giovanniego Pisano (ok. 1245-ok. 1319) w krzyżach, które rzeźbiarz wykonał dla włoskich dominikanów (89-93) (il. 3). Można przypuszczać, że właśnie średniowieczne włoskie *crucifixi dolorosa* były inspiracją dla Scorzelliego przy realizacji krucyfiksu z feruli papieża Pawła VI.

Umęczone ciało Chrystusa na papieskiej feruli Scorzelli umieścił na Drzewie Życia. W sztuce ten temat pojawił się już w V wieku. Był obecny również w malarstwie miniaturowym ilustrującym VIII-wieczne kodeksy (Melloni). W sztuce temat ukrzyżowania na Drzewie Życia, pod wpływem teologii, a zwłaszcza dzieła św. Bonawentury, rozwija się nadal w okresie całego średniowiecza. Bonawentura w swoim dziele *Lignum vitae* przedstawia drzewo kwitnące i dające owoce, które daje pokarm życia dla chrześcijan. Drzewo Życia, jaką jest ferula Pawła VI, bardzo mocno wiąże się z dziełem św. Bonawentury. Już w prologu dzieła znajdują się wymowne słowa: „Prawdziwy czciciel Boga i prawdziwy uczeń Chrystusa, który pragnie doskonale upodobnić się do ukrzyżowanego dla niego Zbawiciela świata, powinien przede wszystkim cały wysiłek umysłu skierować do tego, aby mógł nieustannie nosić krzyż Jezusa zarówno duchowo, jak i fizycznie i prawdziwie odczuwać przytoczone wyżej słowa Apostoła: „Razem z Chrystusem zostałem przybity do krzyża” (Ga 2, 19) (św. Bonawentura 260-261). „Drzewo życia”, według Świętego, to drzewo..., „którego korzeń byłby nawadniany z wiecznie tryskającego źródła, które zamienia się w wielką, płynącą rzekę o czterech odnogach, do nawadniania raju całego Kościoła” (261). Św. Bonawentura nie tylko pisał o „Drzewie życia”, ale sam zamieścił jego obraz ... rozłożyłem w symbolicznym drzewie, że na pierwszym i najniższym rozgałęzieniu jego konarów opisałem życie zbawiciela, na środkowym – mękę, a na najwyższym – uwielbienie ... Aby zapaliło się w nas uczucie, ukształtowała myśl i zapisała się w pamięci, postarałem się zebrać bogactwa świętej Ewangelii, w której szeroko mówi się o życiu, męce i chwale Jezusa Chrystusa” (261). Drzewo pokrywały liście, uzdrawiające z każdej choroby” ... ponieważ „krzyż” jest mocą Bożą do zbawienia dla każdego wierzącego (Rz 1, 16); kwiaty: ... aby przyciągać i pokrzepiać udręczone serca spragnionych ...” oraz owoce: „Owoc ten spożywają domownicy Boga tak, że jedząc czują się zawsze syci, a nigdy nie mają go dosyć” (261). Motyw „Drzewa życia” wpisywał się w nurt posoborowej ewangelizacji i duszpasterskiej roli Kościoła.

Temat „Drzewa życia” w sztuce wielokrotnie występuje w okresie późnego średniowiecza w europejskim malarstwie i rzeźbie. Nie jest to jedyny motyw zaczerpnięty ze sztuki średniowiecznej w feruli Pawła VI. Scorzelli wprowadził do krzyża feruli jeszcze jeden element ze sztuki średniowiecza – *curvatio* – wygięty *atitulus* (Melloni) (w przeciwieństwie do wcześniejszych papieskich feruli, które miały prostą belkę), motyw znany w średniowiecznym europejskim malarstwie i rzeźbie

(m.in. w dziełach Pawła z Lewoczy). W tym przypadku wprowadzenie *curvatio* do feruli zrywało z wielowiekowym, wyłącznym symbolem otrzymania władzy papieża wprost od Boga, a stwierdzało posłuszeństwo biskupa Rzymu wobec tajemnicy krzyża i jego apostołską misję (Melloni).

Ks. Janusz Pasierb pisał, iż

Po raz pierwszy w oficjalnej wypowiedzi soborowej [Vaticanum II] znalazło się określenie dzieł sztuki sakralnej jako „znaków i symbolów najwyższych spraw” – *rerum supernarum signa et symbola*, co pokrywa się ze skrótowym charakterem dzieł sztuki nowoczesnej, którym również bliskie jest pojęcie znaku ... (1480). Ferula Pawła VI była i jest nowym znakiem tych najwyższych spraw.

Symboliczna wymowa, ale i symboliczne, publiczne wystąpienie Pawła VI na zakończenie Soboru Watykańskiego II, na Placu Świętego Piotra, z nową ferulą, ściśle wiązało się z zamiarem zamknięcia w Kościele ery potrydenckiej. Roger Aubert w podsumowaniu swoich rozważań na temat Soboru Watykańskiego II podkreślał, iż sobór stworzył „... przed Kościołem nowe możliwości ekspansji, wywodzącej się z posłannictwa ewangelicznego” (471). Niewątpliwie największym posłannikiem ewangelicznym w XX i początku XXI wieku był papież – święty Jan Paweł II. W jego posłudze pasterskiej towarzyszyła mu ferula papieża św. Pawła VI nie tylko jako znak papieskiej władzy, pasterskiej posługi do świata, lecz także jako „Drzewo życia” podtrzymujące jego słabe ciało człowieka.

BIBLIOGRAFIA

- AUBERT, Roger, „Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II”. *Historia Kościoła*, t. 5, 1848 do czasów współczesnych, tłum. Tadeusz Szafrński, red. Luis J. Rogier, Roger Aubert, i M. Dawid Knowles, PAX, 1985, ss. 397-472.
- FRANCOVICH, Gezy de. „L’orgine e la diffusione del crocifisso gotico doloroso”. *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der Bibliotheca Herziana*, nr 2, 1938, ss. 143-263.
- KALINA, Pavel. «Giovanni Pisano, the Dominicans, and the Origin of the «crucifixi dolorosi»». *«Atribus et Historiae» Istituto per le Ricerche di Storia dell’Arte*, nr 47, 2003, ss. 81-101.
- MELLONI, Alberto. «E scomparve la ferula conciliare. Un simbolo voluto da Paolo VI e detestato dai tradizionalisti». www.corriere.it/cultura/12_febbraio_08/melloni-scomparve-ferula-conciliare_8a-e7c87a-5260-11e1-9430-803241dfdaad.shtml. Dostęp 6.02.2020.
- PAOLUCCI, Antonio. „Paweł VI i artyści”, www.osservatoreromano.va/pl/news/pawel-vi-i-artystci, Dostęp 14.02.2020.
- PASIERB, Janusz. „Problematyka sztuki w postanowieniach soboru”. *Znak*, 12, 1964, ss. 1460-1482. „Paweł VI do artystów”. *Znak*, t. 16, nr 12, 1964, ss. 1425-1426.
- STEFANŃSKI, Jerzy, „Ferula”. *Encyklopedia katolicka*, red. Ludomir Bieńkowski i in., t. 5, Towarzystwo Naukowe KUL, 1989, kol. 146.
- Św. Bonawentura. *Pisma ascetyczno-mistyczne*. Akademia Teologii Katolickiej, 1984.

FERULA ŚW. PAPIEŻA PAWŁA VI
– INNOWACJA I SYMBOL TRADYCJI

S t r e s z c z e n i e

Wśród tematów Soboru Watykańskiego II były rozpatrywane zagadnienia dotyczące sztuki. Papież Paweł VI pragnął, by współczesna sztuka otworzyła się na nową, posoborową epokę w dziejach Kościoła. Wydarzenia artystyczne, i same dzieła sztuki nowoczesnej, którym patronował papież, w konserwatywnych środowiskach wywołały dyskusje nad współczesną sztuką religijną, a nawet brak zgody na odejście artystów od przyjętych kanonów sztuki. Największy bodaj sprzeciw konserwatystów wywołała papieska ferula, wielowiekowy znak władzy religijnej papieża nadanej przez Boga. Paweł VI zamówił nową ferulę u rzeźbiarza Lello Scorzelliego. Ferula Pawła VI jest przykładem dzieła sztuki nowoczesnej, ale zawarta w niej symbolika nawiązuje do starej tradycji. Układ umęczonego, wydłużonego ciała Chrystusa nawiązuje do średniowiecznych dolorystycznych ukrzyżowań – krzyży bolesnych. Chrystus na feruli został ukrzyżowany na Drzewie Życia, które symbolicznie daje pokarm życia dla chrześcijan. Z okresu sztuki średniowiecznej zaczerpnięto również formę wygiętej, a nie prostej belki krzyża. Było to symboliczne zerwanie z orzeczeniem, że władza papieża pochodzi od Boga. Jednocześnie symbolicznie stwierdzało posłuszeństwo papieża wobec tajemnicy krzyża i jego apostołską misję. Ferulę św. papieża Pawła VI w swojej apostołskiej misji używali papieże: Jan Paweł I, a najdłużej Jan Paweł II.

Słowa kluczowe: papież św. Paweł VI; papież św. Jan Paweł II; ferula; krzyż bolesciwy; Drzewo Życia.

FERULE OF ST. POPE PAUL VI
– AN INNOVATION AND A SYMBOL OF TRADITION

S u m m a r y

Among the topics of the Second Vatican Council were issues related to art. Pope Paul VI wanted contemporary art to open up to a new post-Conciliar era in the history of the Church. Artistic events and the works of modern art themselves, under the patronage of the Pope, in conservative environments, provoked discussions on contemporary religious art, and even the lack of consent for artists to depart from accepted canons of art. Perhaps the greatest opposition of conservatives was caused by the papal ferule, a centuries-old sign of the pope's religious authority given by God. Paul VI ordered a new ferule from the sculptor Lello Scorzelli. Paul's VI ferule is an example of a work of modern art, but the symbolism contained in it refers to the old tradition. The arrangement of the tormented, elongated body of Christ refers to medieval doloristic crucifixions – painful crosses. Christ on the ferule was crucified on the Tree of Life, which symbolically gives food to life for Christians. The form of a bent, not straight cross beam was also taken from the period of medieval art. It was a symbolic break with the statement that the pope's authority came from God. At the same time, he symbolically stated the pope's obedience to the mystery of the cross and his apostolic mission. Ferule St. Pope Paul VI in his apostolic mission used Popes: John Paul I, and the longest St. John Paul II.

Keywords: St. Pope Paul VI; St. Pope Johan Paul II; ferule; painful crosses; Tree of Life.

1. Św. Paweł VI w dniu zakończenia Soboru Watykańskiego II (8 grudnia 1965), fot. za opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THO/pawel6-vat.jpg. Dostęp 25.03.2020.

2. Giovanni Pisano,
Krucyfiks z katedry San Cerbone
w Massa Marittima,
fot. commons.wikimedia.org/wiki/File:Giovanni_pisano_crocifisso_ligneo_dal_duomo_di_massa_marittima_01.jpg.
Dostęp 25.03.2020.

3. Św. Jan Paweł II,
fot. Alfred Yaghobzadeh,
za: dziennikzachodni.pl/pastoraly-jana-pawla-ii-prowadzily-papieza-przez-swiat-byly-mu-podpora/ar/3406457.
Dostęp 25.03.2020.